

**RUGĂCIUNEA *TATĂL NOSTRU* ÎN ÎNSEMNĂRILE UNUI LIOVEAN
DIN SECOLUL AL XVI-LEA ***

Dr. Iosif CAMARĂ
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
iosif_camara@yahoo.com

Résumé Dans cet article on a analysé une version de la prière *Notre Père* datant de 1600, découverte récemment. Le texte fait partie des notes de voyage de Martin Gruneweg. La langue du texte prouve qu'on a à faire avec une version moldave typique. La précision avec laquelle Gruneweg écrit la prière prouve le fait qu'il connaissait le roumain. En ce qui concerne le lexique, la prière s'inscrit dans la tradition moldave représentée par les versions de Luca Stroici – Stanislaw Sarnicki et Nicolae Milescu – Georg Stiernhielm – Thomas Smith, en partant d'un prototype slavon mais avec des modifications, grâce à la circulation orale.

Mots-clés: *Notre Père*, Gruneweg, roumain ancien, *Specimen linguarum*.

1. Introducere

În perioada medievală, cărturarii încep să fie interesați de compararea limbilor, iar cel mai la îndemână specimen de limbă a fost chiar rugăciunea *Tatăl nostru*, culeasă și publicată în culegeri poliglote. HASDEU, pp. 39-40 explică modul în care s-a ajuns la aceste texte: misionarii creștinismului, propovăduind învățătura Evangheliei la neamurile păgâne, traduceau, înainte de toate, rugăciunea *Tatăl nostru*. Numărul mare de versiuni ale rugăciunii a trezit ideea de a le pune laolaltă, comparându-le în scopul cercetării înruderii limbilor. Cărturarii europeni se întreceau în publicarea versiunilor insolite, emițând teorii asupra originii popoarelor. Primele ediții poliglote de tipul *Specimen linguarum* apar în secolul al XVI-lea. Cărturarul elvețian Theodore Bibliander (1509-1564), care studiase latina, greaca, ebraica, araba și alte limbi orientale, cunoscut mai ales pentru prima traducere a Coranului în latină (Basel, 1543), a lăsat o primă ediție poliglotă a rugăciunii domnești, intitulată *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius* (Zürich, 1548). Konrad Gessner, lingvist și naturalist elvețian, a

* *Le Notre Père roumain dans les notes de voyage d'un liovien du XVIème siècle*. Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

publicat o lucrare similară, *Mithridates: de differentiis linguarum*, Zürich, 1555, care cuprindea 22 de versiuni ale orației dominicale.

Într-o epocă în care romanitatea românilor începea să fie descoperită de Occident, cărturarii s-au interesat și de specimene de limbă românească. S-ar putea spune, așadar, că limba română a intrat în Europa Occidentală prin rugăciunea *Tatăl nostru*. Circulația acestor versiuni ale rugăciunii în Occident l-a preocupat pe lingvistul Eugeniu Coșeriu, care a dedicat o lucrare întreagă subiectului, *Limba română în fața Occidentului*, lămurind problemele de filiație și contextul istoric al apariției acestora (v. COȘERIU, LB. ROM.).

Prima versiune a rugăciunii *Tatăl nostru* care a văzut lumina tiparului în Occident a fost cea scrisă de boierul moldovean Luca Stroici pentru cărturarul polonez Stanislaw Sarnicki. Apărută în 1593, aceasta nu a avut difuzare, nefiind cunoscută cărturarilor care au publicat culegerile ulterioare de versiuni ale rugăciunii. Un text descoperit recent, aparținând călătorului Martin Gruneweg, a rămas nestudiat până în prezent. Această versiune a rugăciunii *Tatăl nostru* a fost notată de Gruneweg în jurul anului 1600, cu prilejul redactării însemnărilor sale de călătorie prin Țările Române. Aceasta a rămas însă în manuscris patru secole, văzând lumina tiparului abia în 2010. Întregul text a fost publicat în românește în anul 2011 (v. CSȚR), iar autorul, istoricul Alexandru Ciocîltan, l-a semnalat și în revista *Limba Română* (v. CIOCÎLTAN). Reținem din prezentarea sa câteva informații: Gruneweg s-a născut la Gdańsk (Danzig), în 1562, într-o familie luterană care trăia din comerț. Este trimis la școală încă de la vârsta de cinci ani, iar la treisprezece ani ajunge la Bydgoszcz (Bomberg), în Pomerania, pentru a învăța limba polonă. Lucrează la un negustor din Varșovia, iar în 1582 merge la Lvov, unde se angajează ca scrib și contabil la un negustor armean. Însoțind caravanele armenilor lioveni, Martin Gruneweg a efectuat șase călătorii în Imperiul Otoman, în perioada 1582-1586, și una la Moscova, între anii 1584 și 1585. În 1586, aflându-se la Adrianopol, a decis să se convertească la catolicism, fapt care se va întâmpla în 1588, la Lvov, unde va depune jurământul de intrare în Ordinul dominican. De asemenea, a deținut și funcția de subprior în conventul din Lvov. În 1602 a călătorit la Roma. După întoarcere, a umblat prin mai multe conventuri dominicane: Racibórz (Ratibor), Bochnia, Cracovia, Plock și Varșovia.

În urma călătoriilor lui Gruneweg au rămas diverse note de călătorie. Pe baza acestora, dar punând la contribuție și fragmente de cronică, scrisori și alte texte, își redactează lucrarea între 1601 și 1606. Prima sa călătorie în Imperiul Otoman a fost efectuată în 1582. Al. Ciocîltan (CSȚR, p. 65) deduce din operă că ea a fost redactată între septembrie și decembrie 1602.

Martin Gruneweg își punctează istorisirea cu informații de cronică, mergând în timp chiar până la Ștefan cel Mare. Probabil tot din istoriografia polonă are și informațiile despre originea românilor. Unul dintre pasaje prezintă un interes deosebit:

vorbind despre Roma, Gruneweg descrie scenele de pe Columnă care, notează autorul, reprezintă luptele lui Traian „cu dacii sau valahii” („mit den Dacien oder Walachen”) (CSȚR, p. 115). Luând contact cu românii, Gruneweg constată: „Este un popor frumos în această țară, care are propria limbă, aproape ca italiana, întrucât sunt o ceată alungată din Italia” (*ibidem*, p. 80). Cu spiritul de observație care îl caracterizează, Gruneweg nu putea scăpa din vedere viața spirituală a locuitorilor Moldovei, prilej cu care aduce o mărturie despre cultul slavon: „Acest neam nu cunoaște deloc ce este *Tatăl nostru* sau credința Apostolilor, însă Simbolul niceean îl rostesc în chip obișnuit. Există și mănăstiri în Valahia. În bisericile valahe ei cântă totul în limba slavă, deși nu înțeleg un cuvânt din aceasta, precum la noi călugărițele” (*ibidem*, p. 80)¹. Citind opera, din însemnările lui Gruneweg reiese preocuparea pentru detalii și spiritul de observație cu care era înzestrat autorul. Gruneweg mai știa și că valahii, rutenii și grecii folosesc „scrierea lor proprie” (*ibidem*, p. 65). Dă și alfabetul latin și chirilic („pe acesta îl folosesc și valahii”). De notat că stăpânul său, Bogdan, livonian de origine, știa armeană, tătară, polonă și ruteană „de parcă ar fi fost un nativ”. Totuși, „se înțelegea după nevoie și cu alte popoare, mai ales moldovenește”; nefiind școlit, avea, așadar, nevoie de un scrib (*ibidem*, p. 72).

Pe fila 1460 a notelor sale de călătorie, Gruneweg notează o versiune românească a rugăciunii *Tatăl nostru*; este vorba despre prima versiune a unui străin păstrată în manuscris, acesta fiind și motivul pentru care ea conține un număr minim de greșeli. Limba unitară, caracteristică graiurilor din Moldova, este redată printr-un număr minim de oscilații grafice. Absența cuvintelor segmentate aberant, cum se poate vedea la alți cărturari occidentali, ne îndreptățește să credem că Gruneweg însuși avea unele cunoștințe de limbă română. Singura segmentare anormală este în *sche zioza* („sățioasă”), un cuvânt nefamiliar, în acest context, chiar și românilor. Precizia notării fenomenelor din graiurile moldovenești atât în toponime, cât și în rugăciune, întărește convingerea noastră că Gruneweg era familiarizat cu limba română, iar rugăciunea a putut-o procura din Moldova sau de la mulțimea de moldoveni aflați în Lvov. Dăm în continuare textul în grafie originală, așa cum a fost publicat în CSȚR, p. 114, alături de transcrierea noastră:

Tatul nostru, cze ieste in czer, suinczaskese numele teu, fie woia ta kum in czer ascha schi per pemind, pita nostra sche zioza nostra dene noe astes, schi ne iarte grischelile nostre, kum iertem schi noi greschicilor nostri, sche nune duce in napaste, cze ne isbeuechte de hitlanul: Amin.

¹ „Dies Geschlechtte wes schier nicht, was das Vatter Unser oder der Apostel glaube ist, sondern das Nicenische Simbolum sprechen sie gemeinlich. Es hatt auch Klöster in der Wallacheye. In den Walachischen kirchen singen sie alles in Windischer sprache, ob sie schon kein word davon verstehn, wie bei uns die nonnen” (GRUNEWEG, p. 704).

Tatul nostru, ce este în cer, svințască-să numele tău, fie voia ta, cum în cer așa și pe pământ. Pita noastră sășiosă noastră dă-ne nouă astăzi; și ne iartă grișelile noastre, cum iertăm și noi greșiților noștri; și nu ne duce în napaste, ce ne izbăvește de hitleanul. Amin!

2. Grafia și limba textului

Versiunea rugăciunii *Tatul nostru* păstrată în scrierile lui Martin Gruneweg îmbină normele ortografice poloneze și germane. Autorul s-a servit de următoarele grafeme: *a, b, c, ch, cz, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, sch, ss, t, u, w* și *z*.

Următoarele grafeme nu pun probleme de interpretare: *b* = [b], *d* = [d], *f* = [f], *g* = [g], *h* = [h], *k* = [k], *l* = [l], *m* = [m], *n* = [n], *p* = [p], *r* = [r], *t* = [t], *w* = [v]. Consoana sonoră *d* în *pemind* cu siguranță nu avea această valoare fonetică, ci este notația unui vorbitor care asurdiza în vorbire consoanele finale. Celelalte grafeme sunt întrebunțate cu valori fonetice multiple.

a: Grafemul *a* are valoarea [a] în: *tatul, suinczaskese, woia, ta, ascha, pita*. În următoarele cazuri are valoarea [ã]: *nostra, schezioza*. În *napaste*, primul *a* poate fi interpretat atât ca [ã], cât și ca [a]. În acest ultim caz, trecerea lui *ã* proton la *a* este o marcă a graiurilor nordice. Totuși, el poate fi și un [a] etimologic < sl. **напасть**. În *ascha*, grafemul *a* poate avea valoarea diftongului [ea], căci versiunile moldovenești ulterioare nu conțin *ș* dur în această poziție. Pentru această interpretare pledează și concluziile lui GHEȚIE, B.D., pp. 140-146, care arată că fenomenul durificării lui *a* este sudic; la fel și în cazul lui *hitlanul*. Absența din text a unor consoane muiate specifice graiurilor moldovenești ne îndreptățeste să credem că Gruneweg nu a putut nota aceste sunete.

c, ch, cz: Grafemul *c* nu are niciodată valoarea velarei [k]. El notează pe [t], la fel ca în grafia polonă: *greschicilor*. Următorul *e*, are valoarea [č]: *duce*. Grafemul *ch* notează pe [ș] în *isbenechte*. Prezența sa singulară poate fi explicată prin omiterea lui *s* (Gruneweg este consecvent în a atribui lui *sch* valoarea [ș]). Grafemul *cz* notează pe [č], ca în scrisul polonez: *cze* și *czet*. Prezența lui singulară cu valoarea [t] în *suinczaskese* nu poate fi privită ca o influență maghiară în grafie (nu există informații că Gruneweg ar fi fost deprins cu ortografia maghiară) și nici nu poate ilustra vreo realitate fonetică, fapt pentru care trebuie să o considerăm accidentală.

e: Litera *e* notează pe [e] în cele mai multe cazuri: *cze, ieste, czet, numele, fie, per, dene, ne, grischelile, nostre, iertem, greschicilor, nune, duce, isbenechte, de*. În *napaste*, *e* poate să-l noteze atât pe [e], cât și pe [ã]. Ținând seamă de faptul că în Moldova au predominat formele etimologice, iar acestea încă apar la sfârșitul secolului al XVII-lea, considerăm că în acest caz trebuie citit *napaste*. Al doilea *e* din *isbenechte* poate avea și valoarea diftongului [ea]; în textele chirilice este notat constant prin **ѣ**. În alte situații, grafemul *e* corespunde vocalei [ã]: *ten, pemind, schezioza, dene, noe, astes, iarte, iertem, isbenechte*. Cuvântul *suinczaskese* conține litera *e* de două ori: dacă în prima ocurență este sigur că îl notează pe [ã], în al doilea caz îl poate nota și pe [e], trecerea lui *se* la *sã* fiind frecventă în textele vechi. În cazul lui *sche* nu putem ști dacă *ș* era rostit dur sau moale (cf. *Mat* 12:50, în ES: **фрагте шъ сорь**).

i: Grafemul *i* notează vocala [i] și semivocala [j] în: *suinczaskese, fie, woia, pita, schezioza, iarte, grischelile, iertem, noi, greschicilor, nostri, hitlanul*. În *sch*, grafemul *i* poate nota atât pe [i], cât și pe [j]. În unele situații, grafemul *i* notează cu certitudine pe [i]: *in, pemind*.

o: Grafemul *o* notează pe [o] în cuvintele: *nostru, woia, noe, noi, nostri*. În alte cazuri poate avea valoarea diftongului [oa]: *nostra, schezioza, nosstre*.

s: Grafemul *s* notează pe [s] în următoarele situații: *nostru, ieste, suinczaskese, astez, napaste*. În *nostru* notează pe [ʃ]. *S* poate nota un [z] în două situații, dar cu motivații diferite: în *isbenechte* poate fi o scăpare a scribului; cf. notația *s* în română. Grafemul *s* din *astes* poate nota un [z] asurdizat în limba lui Gruneweg. Nicio versiune nu atestă uzul persoanei a treia în invocație: *ce este în cer*. El nu se justifică nici gramatical (următoarele verbe sunt la persoana a II-a), nici prin destinația rugăciunii, care este adresată direct lui Dumnezeu). Prezența lui *ieste*, dacă lecțiunea e corectă, s-ar putea explica prin faptul că autorul este doar familiarizat cu limba română sau, mai probabil, cu versiunea românească a rugăciunii. De aici derivă a doua interpretare: dacă optăm pentru lecțiunea *esti*, grafia neobișnuită s-ar putea explica prin faptul că textul s-a pronunțat oral *esti-n cer*, fiind interpretat greșit de scrib, care nu știa bine românește.

sch: Grafemul *sch* notează pe [ʃ], preluat din ortografia germană: *ascha, schi, grischelile, greschicilor, sche*. În *schezioza*, grupul *sch* îl notează probabil tot pe [ʃ]. Nu am întâlnit atestări pentru această pronunție, dar ea este posibilă, ca disimilare a consoanelor alveolare.

ss: Notează pe *s* în *nosstre*.

u: Grafemul *u* notează vocala [u] în cuvinte ca *nostru, kum, nune*. În câteva cazuri are și valoarea consoanei [v]: *suinczaskese, isbenechte*.

z: Grafemul *z* notează pe [s] în *schezioza* și pe [ʃ] în prima ocurență din același cuvânt.

Nu este lipsit de interes să cercetăm grafia textului în comparație cu cea din toponimele aflate în text. Toponimia din însemnările lui Gruneweg prezintă o importanță deosebită pentru problema de față, căci reflectă trei niveluri de limbă: unele toponime vin din limba germană, trădându-i locul de baștină (denumiri geografice cunoscute: *Warschau* (Varșovia), *Moskew* (Moscova); altele sunt poloneze: *Chotzjin* (Hotin), *Kamientzu* (Cămenia); cele mai interesante sunt cele cu fonetism românesc, pe care le vom discuta mai departe. Fenomenele de limbă din însemnările lui Gruneweg sunt valoroase din mai multe puncte de vedere: ele atestă un stadiu de limbă uneori greu de identificat în spatele grafiei chirilice; pe de altă parte, caracterul dialectal al fenomenelor arată contactele strânse ale lui Gruneweg cu moldovenii, aspect dedus și din minuțiozitatea cu care autorul descrie locurile și oamenii:

ch: [h] în *Chotzjin* (Hotin); [k] în *Balchanen* (Balcani), *Sachezica* (identificat în CSTR, p. 87 cu Isaccea). În rugăciune, digraful *ch* apare o singură dată, notându-l pe [ʃ]. Considerăm că este o scăpare a autorului, căci Gruneweg este consecvent în a atribui grupului *sch* valoarea [ʃ], urmând ortografia germană.

cz: [č]: *Obluczice*, indentificat cu Olbucița (p. 86), *Sachczica* (Isaccea), *Flocz*, *Tokucz* (Tecuci). Pe *Berbecz*, Ciocîltan, în CSȚR, p. 103, îl identifică cu Bărboși; fonetic, nu pare posibil, căci în ce privește africata č, Gruneweg nu greșește niciodată, ea fiind și în polonă.

B: [š] în numele proprii polone și românești *Przemysł* (Przemysł); *Wiśniowiecki* (Wiśniowiecki); la fel și în toponimele românești: *Boloșan* (identificat de Ciocîltan, în CSȚR, p. 101 cu Bolușeni), *Czeșma* (identificat în CSȚR, p. 90 cu Cișmea – Dobrogea). Pe de altă parte, în cuvintele germane, acest grafem are valoarea [s]: *Konigsberge*, *Moșkaw*. În *Tomșa*, Gruneweg îl întrebunțează pe *z* cu valoarea [s].

tz: [tʃ] în *Chotzin* (în acest cuvânt graiurile poloneze l-au palatalizat pe *t* la č, prin stadiul *tʃ*, după cum atestă fapte similare din sudul și estul Poloniei; la Gruneweg este atestat momentul *tʃ*); *Pokutzia*, *Kamientzu*², *Tzotzorze* (v. mai jos). În rugăciune nu apare niciodată grafemul *tz*, pentru [tʃ] întrebunțându-se de obicei *c*, după model polonez, și *z*, după model german. Pentru toponimul *Țuțora*, Gruneweg nu întrebunțează forma polonă *Cecora*, așa cum era obiceiul în epocă, ci *Tzotzorze*, formă în care se poate vedea *Țuțora* cu *o* etimologic, cuvântul provenind din antroponimul *Țoțor*. Ca și în cazul lui *Kamientzu*, Gruneweg introduce în textul german toponime cu declinarea polonă (în acest caz, locativul).

La fel ca în rugăciunea *Tatăl nostru*, în toponimie nu se poate identifica satisfăcător diftongul *ea*. În *Czeșma*, identificat ca Cișmea (CSȚR, p. 90), nu putem ști dacă redă un *m* dur sau moale. Rom. *cișmea* redă tc. *çeșme* sau bg. *чеума* (s.v. DER); fiind în zona tătarilor dobrogeni, e posibil să fie *m* moale. De remarcat și fonetismul etimologic cu *e* netrecut la *i*. Dacă lecțiunea corectă e *Çeșmea*, am putea vedea și în *Tatăl nostru* un *ea* acolo unde apare grafemul *a* la Gruneweg.

e: [ă]: un *ă* care încă nu a trecut la *i* trebuie să vedem în *Gerla*, identificat cu Gârla (CSȚR, p. 84).

i: [i]: la p. 93 (CSȚR) aflăm un cuvânt românesc: *brinze* (i.e. brânză). Același sunet este redat și prin *u* (*Burlad*), probabil datorită timbrului vocalei *i*, posterior față de *i* polonez).

O serie de particularități moldovenești trebuie să vedem în ortografierea oscilantă a toponimelor *Iasi* și *Jijia*: pentru primul dintre acestea, Gruneweg dă două forme, *Jas* și *Jaes*. În ambele ar trebui să vedem o preluare directă din graiul moldovenesc (cf. *Iaş* la Dosoftei, în LIT. 1679), diferit de formele polone *Jassy* – *Jassón*, cu care un german sau polonez trebuia să fie obișnuit. Toponimul *Jijia* este notat în trei feluri: *Gieza*, *Dzieza*, *Gyfa*; cf. „Dzieza oder Gyfa” (GRUNEWEG, p. 950).

Rugăciunea *Tatăl nostru* notată de Gruneweg este un text moldovenesc clasic. Se remarcă: *v* conservat și *t* dur în *svințască-să*, *e* medial aton trecut la *i* în *grîșelile*, un *ș*

² Gruneweg folosește în textul german declinarea polonă pentru numele *Kamieniec*: „Die haßper nimt man schon tzu Kamientzu” (GRUNEWEG, p. 696).

moale în același cuvânt, probabil un ξ dur în *astăz*; *năpaste* apare cu *e* păstrat, ca în cele mai multe versiuni românești vechi, iar *tată* are forma articulată *tatul*, specifică graiurilor nordice. Astăzi, *pită* caracterizează graiurile de peste munți, dar apare și în Bucovina (GHEȚIE, B.D., p. 192).

Informatorul lui Gruneweg era un moldovean din partea de nord a acestei regiuni, cum dovedesc particularitățile de limbă. Gruneweg însuși cunoștea bine locurile și poate chiar limba, ținând seama de exactitatea cu care redă fenomenele dialectale în rugăciune și în toponimie. El și-a putut procura versiunea de la fața locului sau de la un moldovean din Lvov. Dacă admitem prima posibilitate, atunci trebuie să datăm textul înainte de cel al lui Luca Stroici, căci Gruneweg a făcut ultima călătorie în deceniul al optulea din secolul al XVI-lea. Mai există și o a treia posibilitate: călătorul german putea să primească această versiune de la dominicanii din Iași. După cum ne informează Al. Ciocîltan (CSȚR, p. 68), Ieremia Movilă era apropiat de dominicanii de acolo, iar Gruneweg era la curent cu ceea ce se întâmpla în Iași, căci vorbește despre participarea domnitorului la sărbătorile oficiate de aceștia, sprijinind și reconstrucția conventului dominican din Lvov (*ibidem*, p. 115).

Rugăciunea, în forma păstrată la Gruneweg, diferă de cea aflată la Sarnicki (v. *infra*), dar distingem două particularități cu ajutorul cărora o putem pune pe seama vechilor traduceri din slavonă: *sățioasă* și *năpaste*. Prezența lui *hiclean* în toate versiunile moldovenești atestă că acesta reprezenta norma în această parte a țării.

Analiza versiunii de față a rugăciunii *Tatăl nostru* ne permite să facem câteva aprecieri despre o posibilă redacție slavo-ortodoxă a orăției dominicale. Profesorului Mihai Alin Gherman îi revine meritul de a fi adus în discuție textele neinfluențate de Reformă. Domnia sa s-a referit la textele grecești și slavone, „pornind de la premisa că acestea exprimau în primul rând tematica culturii tradiționale” și remarcând că nu există texte slavone influențate de Reformă (GHERMAN, p. 7). Același criteriu al dependenței de cultura bizantino-slavă încercăm să-l aplicăm în identificarea unei redacții ortodoxe a rugăciunii domnești. În acest caz, problema se pune însă diferit. Putem stabili doar dependența sa de tradiția textuală slavonă, nu și curentul cultural care a determinat traducerea. Este clar că a existat o redacție de sorginte slavonă a rugăciunii. Elementele care o individualizează sunt: *sfințească-se*, *sățioasă*, *năpastă* și *viclean*.

3. Concluzii

Din examinarea lexicului putem concluziona că textul de față descinde dintr-un prototip slavonesc, dar circulația orală a dus la contaminarea acestei redacții, cum atestă prezența cuplului *grîșelile* – *grîșîților*, pe care noi l-am explicat în alt loc printr-o influență apuseană³. De asemenea, singularul *cer* în invocație dovedește circulația orală

³ Vezi CAMARĂ 2011a. Pentru modelul slavon al sintagmei *pânea sățioasă*, v. CAMARĂ 2014.

a rugăciunii: el nu reflectă nicio tradiție textuală, ci este rezultatul anticipării singularului din secvența care urmează⁴.

În încheiere, alăturăm trei versiuni reprezentative din epocă:

(1) versiunea transmisă de Luca Stroici polonezului St. Sarnicki;

(2) versiunea lui Gruneweg;

(3) versiunea furnizată de Nicolae Spătarul (Milescu) suedezului Georg Stiernhielm; pe aceasta din urmă o dăm aici după COȘERIU, p. 51.

LUCA STROICI (1593)

Părintele nostru ce ești în ceriu, svințască-să numele tău; să vie împărăția ta; să fie voia ta, cumu e în ceru așa și pre pământu. Pănea noastră sățioasă dă noao astădzi; și iartă noao detoriile noastre, cum și noi lăsăm detornicilor noștri; și nu aduce pre noi în ispită, ce ne mântuiește de hitleanul. Că e a ta împărăția și putearea și cinstea în vecii vecilor. Amen!

GRUNEWEG (C. 1600)

Tatul nostru, ce este în cer, svințască-să numele tău, fie voia ta, cum în cer așa și pre pământ. Pita noastră sățiosă noastră dă-ne nouă astăz; și ne iartă grișelile noastre, cum iertăm și noi greșiților noștri; și nu ne duce în napaste, ce ne izbăvește de hitleanul. Amin!

STIERNHIELM (1667)

Părintele nostru, cela ce ești în ceri, svințască-se numele tău; vie împărăția ta; facă-se voia ta, cum în cer așa și pre pământu. Pănea noastră cea sățioasă dă nouă astăzi; și lasă nouă datoriile noastre, cum și noi le lăsăm datornicilor noștri; și nu ne duce pre noi la ispitire, ce ne mântuiește pre noi de vicleanul. Amin!

BIBLIOGRAFIE

CAMARĂ 2011a = Iosif Camară, *Versiunile românești ale rugăciunii Tatăl nostru din secolul al XVI-lea în raport cu originalele lor slavone*, în Eugen Munteanu (coord.), *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermenetică și traductologie. Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”*, Iași, 28-29 octombrie 2010, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 36-52.

CAMARĂ 2011b = Iosif Camară, *Singularul cer în cele mai vechi versiuni românești ale orației dominicale*, în „Text și discurs religios”, III (2011), 123-130.

CAMARĂ 2014 = Iosif Camară, *Istoria unui pasaj dificil din rugăciunea Tatăl nostru în limba română: „Păinea noastră cea spre ființă”*, în Gabriela Haja (ed.), *Al. Andriescu – 88*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 135-152.

CIOCÎLTAN = Alexandru Ciocîltan, „Rugăciunea Tatăl nostru în însemnările lui Martin Gruneweg”, în *Limba Română*, LX (2011), nr. 2, 244-247.

COȘERIU = Eugenio Coseriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală*, traducere de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1994.

⁴ Pentru această problemă, vezi CAMARĂ 2011b.

- CȘTR = Ștefan Andreescu (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, supliment I, București: Editura Academiei Române, 2011.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Tudora Șandru (ed.), Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București: Saeculum I.O., 2001.
- ES = *Evangeliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, București: Editura Academiei Române, 1971.
- GHERMAN = Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București: Editura Enciclopedică, 2004.
- GHEȚIE, B.D. = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București: Editura Academiei Române, 1975.
- GRUNEWEG = Almut Bues (Hg.), *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618): Über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, Band 2: Edition des Manuskripts, fol. 726-1453, Otto Harrassowitz Verlag, 2008 (versiunea românească în CȘTR).
- HASDEU = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Grigore Brâncuș, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1988.
- LIT. 1679 = Dosoftei, *Dumnezeiasca Liturghie 1683*, ediție critică de N. A. Ursu, cu un studiu introductiv de Înalț Prea Sfințitul Teoctist, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1980.